

УДК 37.015.31[056.87:7] : 165

С. С. Горбенко,

кандидат педагогічних наук, професор

(Національний педагогічний

університет ім. М. П. Драгоманова)

ГУМАНІСТИЧНО СПРЯМОВАНЕ ХУДОЖНЄ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Однією з найхарактерніших і найпомітніших особливостей ХХІ ст. є те, що людство вступило в епоху глобального гуманізму. Людина, культура, духовно-моральні цінності знаходяться в полі зору філософів, психологів, педагогів, соціологів, мистецтвознавців. Разом з тим, доводиться констатувати занепадницький стан, у більшості випадків, шкільного, сімейного виховання, зниження рівня духовної культури і морально-естетичної вихованості учнів, їх споживацьке відношення до життя, асоціальний характер поведінки тощо. З наукової точки зору в освіті протягом останніх двох десятиріч сталися помітні зміни, що зводяться, на наш погляд, до таких позицій: на зламі віків відбулася зміна парадигми педагогічної науки і виникла потреба в розробці гуманістичної моделі з усіх напрямків навчання і виховання, орієнтованої на вирішення проблем людини, підтримки її здібностей, намірів, необхідних для життя, самореалізації та активної діяльності; гуманізація освіти поставила під сумнів положення класичної методології, що орієнтують на обов'язковий пошук точного знання і спеціального вміння; відбулося відчуження виховання від особистості й культури, її дегуманізація, втрата духовно-збагачуючих і гуманізуючих особистість функцій; намітився розрив між вихованням індивіда та його життєвими і духовно-моральними проблемами; загострилися протиріччя між традиційними педагогічними установками і новими підходами до освіти, що базуються на принципах диверсифікації освітньої діяльності, особистісного

підходу, індивідуалізації, інтеграції; між гуманістичними цінностями і недостатнім їх використанням у навчально-виховному процесі школи; виникла необхідність зміни стилю діяльності вчителя в бік створення педагогічних умов, які стимулювали б виявлення суб'єктності учня. Це привело до розробки ряду теорій (оптимізації, інтенсифікації тощо), що розвивались поза контекстом нових гуманістичних тенденцій, тобто в руслі класичної методології знаннєвої орієнтації.

Значну роль у виправленні становища, яке склалось, здатні відігравати, на нашу думку, гуманістична спрямованість змісту та якості духовно-морального, естетичного виховання учнів загальноосвітніх закладів, діяльності учителів циклу мистецьких дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип гуманізму знайшов повноцінне відображення і розвиток у вітчизняній філософсько-педагогічній думці, зокрема у працях Г. Сковороди, І. Франка, Т. Шевченка П. Юркевича та ін.; у дослідженнях сучасних філософів (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень). Гуманізмом пройняті праці зарубіжних учених (Дж. Дьюї, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм). З кінця 80-х рр. ХХ ст. ідеї гуманізму стрімко поширились у вітчизняній виховній теорії і практиці (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, І. Бех, М. Берулава, М. Богуславський, Є. Бондаревська, С. Подмазін, В. Серіков, Є. Шиянов та ін.); естетичному, духовному вихованні (Т. Власова, З. Гіптерс, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалка, Н. Поліщук, О. Ростовський, В. Сергєєва, Д. Чернілевський, О. Щолокова та ін.).

Метою статті є обґрунтування методологічного підходу до художнього виховання учнів на основі з'ясування сутності людини, набуття нею досвіду естетичної культури та створення духовно-морального середовища в процесі систематичного і цілеспрямованого ознайомлення з творами мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гуманістична орієнтація освіти має на меті втілення у практику пріоритетів загальнолюдських цінностей, здобутків національної і світової культури. У цьому зв'язку

актуалізується проблема духовних, естетичних і моральних вимірів життєдіяльності дитини. Адже сутність нової освітньої парадигми полягає у зверненні не тільки до інтелекту, але й до емоцій; пробудження, збагачення, наповнення новим смислом людських переживань. “Гуманістична концепція, – вважає академік І. Зязюн, – особистісний підхід до науки, до людини намагається знайти істину на шляхах пошуку сенсу людського буття, самоактуалізації творчості, свободи вибору, цілісності, інтегративності мислення і переживань, управління людиною, власним розвитком. Успішним і ефективним розвиток молоді людини буде лише тоді, коли освіта, навчання і учіння супроводжуватимуться позитивними емоціями і почуттями” [6, с.11-12]. Чуттєвій природі людини, естетичному почуттю належить особливе місце, бо, спираючись на них, людина орієнтується у світі прекрасного і потворного. В. Скільський зазначає, що “естетичні почуття є головною умовою перетворення етичних знань у моральні переконання... Це, звичайно, процес складний та довготривалий, і найбільш інтенсивно він відбувається в підлітковому і юнацькому віці. Лише ті знання, думки, погляди людини є дійовими, які стали її переконаннями, чого не можна досягнути без глибокого емоційного, естетичного переживання” [9, с.41].

Людина, пропускаючи “світ мистецтва” через себе, через свої почуття і емоції, збагачується новими, уявленнями та ідеями. Так, через мистецтво людське входить безпосередньо у світ людини. Г. Гегель вказував, що мистецтво – це “повернення людини всередину самої себе, сходження до свого особистого почуття, завдяки чому мистецтво відкидає усяке обмеження... і його новим святим стає Humanus – глибини і висоти людської душі як такої, загальнолюдського в радостях, стражданнях, в прагненні, діяннях і долях...” [3, с.113]. Мистецтво здатне здійснювати глибинний вплив на психіку людини в силу своєї чуттєво-образної природи. Воно олюднює відчуття й емоції, піднімає почуття, наповнює їх інтелектуальним змістом, робить їх естетично привабливими. За висловом

Ф. Достоевського, “мистецтво – це спосіб знайти Людину в людині”. Ці положення ми розглядаємо в якості методологічних у контексті таких ідей:

1. *Ідея сутності людини та її формування як особистості.* На початку III тисячоліття в усьому світі відбувається переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій людського буття, а, отже, і мети виховання. А. Алексюк пише, що “з філософсько-методологічних позицій у визначенні педагогічних умов і способів практичної реалізації мети виховання суттєве, а то й вирішальне значення для педагога має, насамперед, розуміння сутності людини. Вона є головною передумовою ефективного виховання.... Без такого розуміння виховання перетворюється на стихію” [1, с.302]. У філософській антропології людина розглядається як істота незалежна, самостійна, здатна до самовизначення, здійснення індивідуального вибору та самореалізації і творчо впливає на об’єктивну реальність.

Культурологічні концепції розглядають людину, в першу чергу, як релігійну, моральну чи правову істоту. Сюди ж можна віднести визначення людини як *homo ludes* (людина, що грає), яка абсолютизує в людині здатність до гри, до освоєння світу за допомогою мистецтва. З метою визначення сутності сучасної людини Мераб Мамардашвілі ввів поняття “розмірність людського можливого”. Це поняття має на увазі обставину, за якої сутність людини можна розуміти не як потенційну безкінечність, це не те, що існує як приховане, раз і назавжди дане, а те, що постійно змінюється, само складається індивідом.

Для характеристики людини, ступеня реалізації її сутності використовується поняття “особистість”, що виступає динамічною, цілісною системою інтелектуальних, соціально-культурних і морально-вольових якостей людини, виражених в індивідуальних особливостях її свідомості й діяльності. Процес формування особистості передбачає самостійність та еволюцію матеріальної і духовної діяльності на основі вільно обраних принципів і відповідальності. Вона стає єдністю універсально-людського та неповторно-індивідуального.

2. *Ідея набуття досвіду існування в художній культурі.* Однією з фундаментальних проблем у теорії і практиці педагогіки є проблема виховного, розвивального впливу мистецтва на особистість. “Саме мистецтво є найінтенсивнішим засобом освоєння тезаурусу цінностей і смислів людського буття, забезпечуючи при цьому їхню конкретно-наочну репрезентацію і безпосереднє переживання сучасною людиною. Мистецтво визначає “міру байдужості” (А. Канарський) до світу універсальних цінностей і смислів, а отже, робить культурний досвід людства частиною внутрішнього досвіду сучасної людини” [5, с.54].

Багатоміжкові дослідження мистецтва показали виключну складність цього феномену, відкрили багато його можливостей і здатностей: *гносеологічну* (своєрідне пізнання дійсності), *аксіологічну* (своєрідне його оцінювання), *гедоністичну* (вселяти душевне піднесення, особливу насолоду), *сугестивну* (викликати певний стрій емоцій і думок), *просвітницьку* (виступати своєрідним “посібником життя”), *евристичну* (активізували і розвивати творчі потенції людини), *комунікативну* (виступати в ролі особливої мови, своєрідного засобу спілкування між людьми) та ін. Відмітимо, що мистецтво не тільки збагачує слухача, глядача, читача знаннями, оцінками, прогнозами, але й допомагає краще пізнати й оцінити самого себе, служить самопізнанню, самовираженню. Аристотель вважав, що твори мистецтва облагороджують людину тим, що через “катарсис” душі звільняють її від негативних пристрастей. З його погляду катарсис – мета мистецтва. Суть його була усвідомлена таким чином, що втілений у мистецтві світ людини, життя характерів і пристрастей хвилює слухача чи глядача до глибини душі і це естетично пережите потрясіння знаходить розрядку в переживанні очищення, морального удосконалення і гармонії. Художній твір, на думку мислителя, викликаючи в душі етичні почуття і переживання, справляє на людей перетворюючий вплив [2, с.63]. Але для цього потрібен відповідний естетичний досвід, формування якого слід починати на ранніх етапах розвитку особистості.

Головним набутком людей, кінцевим підсумком життєвих шляхів окремих особистостей, колективів і цілого людства є культура. За сучасною термінологією, “культура – це система програми людської діяльності, поведінки і спілкування людини для зміни та удосконалення суспільного життя в усіх його основних проявах, що ґрунтуються на нормах моралі, етики, естетики” [10, с. 111]. Уже в первісному змісті цього терміна, який означав зміни в природі під впливом людини, було підкреслено важливу особливість культури – її людський фактор, висловлено ідею впливу людини та її діяльності на оточуючий світ. Будь-який зовнішній вираз культури є проявом ступеня розвитку самої людини, основний показник благородства і гідності особистості, у результаті якого з’являється можливість її індивідуального вдосконалення. Найважливішим досягненням Гегеля є розробка проблеми культури як системи форм, що забезпечують виховання людського в людині. Однією з таких форм є мистецтво. Воно є засобом власного творчого розвитку людини, бо в процесі художньої діяльності вона створює для себе щось нове, а значить ця діяльність постає як творча, спрямована на самозмінення, саморозвиток особистості. У результаті можна виділити, як мінімум, два основних принципи, які впливають на пріоритетність мистецтва у процесі гуманістичного виховання: художній універсалізм, що розширює межі духовного збагачення індивіда і спрямованість на творчий саморозвиток, самовиховання.

У контексті особистісно-орієнтованої освіти можна виокремити основні критерії художнього розвитку особистості в процесі спілкування з мистецькими творами. Це *художня свідомість, почуття та художня діяльність*, які у своїй взаємодії створюють усю систему загальних естетичних якостей. Роль особистісно-орієнтованого освітнього процесу в художньому розвитку особистості визначається створенням педагогічних умов, що забезпечують можливість кожної дитини на усвідомлення основ різних видів мистецтва, суб’єкт – суб’єктних стосунків з учителем, незалежно від природних здібностей учня з опорою на допомогу та

підтримку педагога.

3. Ідея створення духовно-морального виховного середовища.

Гуманістично спрямований мистецько-виховний процес потребує взаємодії духовного і морального. Сутністю духовно-морального є пробудження внутрішньої реальності нашого існування, прагнення пізнати, відчувати та ототожнити себе з цією реальністю, тим самим перетворити себе на нову особистість. Вихователь у цій ситуації повинен працювати з духовним потенціалом, який із самого початку закладено в душі кожної дитини, він допомагає зрозуміти силу свого духу, свої людські можливості.

В останні роки значно зріс інтерес до вивчення ролі середовища в освітній практиці та її впливу на виховання особистості. Реалізувати гуманістичні завдання можна лише в межах такої організації середовища перебування учнів, де реально використовуються нові підходи, різноманітні способи спільної діяльності педагога і учня, діалогове спілкування, які приводять до становлення особистісних новоутворень. Сутність духовно-морального середовища полягає в тому, що воно відображає ідеї та цінності сучасної освітньої парадигми, включає процеси розвитку і саморозвитку культури дитини, педагогічної культури вчителя і батьків, відображає особливості їх взаємодії. Такі обставини являють собою сукупність різноманітних умов: інформаційних, комунікативних, інтерактивних, психолого-педагогічних, технологічних, методичних. Показником виховної ефективності подібного середовища є успішність дитини в реалізації особистих нахилів і здібностей, свободі вибору і розвитку творчості, дослідженні “зони інтересів” та факторів, що впливають на її поведінку, налагодження атмосфери оптимізму в процесі мистецької діяльності.

Незважаючи на багатовікову історію естетики як науки, вона не має повної та однозначної відповіді на питання про відношення естетичного, духовного і морального. Відомий російський критик XIX ст. А. Григор'єв вважав, що мистецтво є моральним за своєю органічною природою. Не мистецтво має вчитися у моральності, а навпаки, моральність повинна

вчитися в мистецтва [4]. Слушною в цьому контексті є думка Ж. Марітена – французького мислителя неотомістської орієнтації [7], який висловив думку про те, що за умови утворення мистецтвом та мораллю двох автономних світів, вони все ж не можуть взаємно ігнорувати один одного. Учений пояснює це тим, що людина присутня в обох цих світах одночасно як інтелектуальний творець і моральний діяч, суб'єкт актів, у яких вирішується його доля. Це говорить про те, що моральність безпосередньо і опосередковано присутня в змісті художнього твору, вона визнає його через специфіку мистецтва, його ціннісні орієнтації тощо. Коли художній твір позбавлений високих цінностей, основ справжнього мистецтва, то він не досягає і моральної сили впливу, тобто виховної мети.

“Духовність” і “моральність” пов’язані з мотиваційною сферою: зовнішні вияви (моральність) і внутрішні вияви (духовність). Між духовністю і моральністю, безсумнівно, існує глибокий зв’язок, що й служить причиною недостатньо чіткого їх розрізнення в науково-педагогічній літературі. “Духовність, – за висловом Т. Петракової, – це найвище, кінцеве, вище, до чого прагне “особистість”, а В. Сергєєва наголошує, що “співвідношення між духовним станом людини і її діяльністю можна виразити формулою “дух творить собі форми” – це має принципове значення для розуміння специфіки духовно-морального виховання, тому дух може реалізовуватися не тільки в духовній практиці, але й в реальних людських вчинках, творіннях культури, у високому емоційному переживанні” [6, с.17]. Духовне виховання спрямоване, в першу чергу, на смислотворчу діяльність, а моральні якості можуть виступати як показник напрямку і рівня духовного становлення учнів, є основою їх оцінки і самооцінки. Духовність несе в собі аксіологічний компонент і не може бути розглянута, на наш погляд, поза її оціночних характеристик. Вона безпосередньо пов’язана з афективно-емоційною сферою. Духовно-моральне закладено в реальних людських вчинках, творіннях культури і мистецтва, переживаннях. Середовищем, у якому відбувається цілеспрямоване духовно-моральне виховання в умовах загальноосвітнього навчального закладу, є зміст,

засоби, форми, методи мистецької діяльності та їх відповідність вільному особистісному розвитку дитини.

Висновки. Чим ближче людина до усвідомлення своєї сутності, тим у більшій мірі вона знаходить себе, відчуває особистість не тільки в собі, а й в інших. Історія свідчить, що освоєння світу людиною не може здійснюватись без опори на духовно-моральні, естетичні виміри, інакше виникає криза людяності, гуманності, культури. Причому, ці феномени не можна підмінити високим інтелектом чи ерудицією. Вони виявляються в різних формах, на різноманітних рівнях і формуються різними засобами, найбільш ефективним з яких є мистецтво за умови застосування його у вимірі особистісно орієнтованого навчання і виховання.

Перспективи подальших досліджень у зазначеному напрямку. Подальший напрям роботи вбачаємо у розробці ідей створення гуманістичного виховного середовища в загальноосвітньому навчальному закладі засобами музики та набуття учнями досвіду перебування в ньому на основі накопичення емоцій і переживань, наповнених новим смислом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія, теорія / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.
2. Аристотель. Поетика / Аристотель. – К. : Мистецтво, 1967. – 136 с.
3. Гегель Г. Естетика // Сочинения: В 4-х тт. – М.: Искусство, 1977. – Т.2. – 336 с.
4. Григорьев А. О. Эстетика и критика / А.О.Григорьев. – М. : Искусство, 1980. – 496 с.
5. Даренський В. “Мова” мистецтва як феномен екзистенційного діалогу / В.Даренський // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ. Філософія. – Дрогобич : Вимір, 2005. – С. 54–63.
6. Зязюн І. А. Емоційно-почуттєве в освітніх технологіях і педагогічній творчості / І. А.Зязюн // Єдність раціонального та емоційно-почуттєвого в

освітньо-виховних системах : науково-метод. зб. – Х., 1996. – С. 10–13.

7. Маритен Ж. Ответственность художника / Ж. Маритен // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе : сб. статей. – М. : Политиздат, 1991. – 365 с.

8. Сергеева В. П. Духовно-нравственное воспитание как основа становления личности / В. П. Сергеева // Воспитательная работа в школе. – 2011. – №8. – С. 13 – 22.

9. Скільський Д. М. До питання естетичного виховання школярів у навчальному процесі / Д. М. Скільський // Рідна школа. – 2012. – №3. – С. 41–44.

10. Чернілевський Д. В. Духовна культура особистості : навч. посіб. : вид. 2-ге, допов. / Д. В. Чернілевський, О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк, С. Б. Олійник та ін. [за ред. проф. Д. В. Чернілевського]. – Вінниця : АМСКП, 2010. – 460 с.